

Biologický otec moderní neurologie Jean–Martin Charcot (1825–1893)

prof. MUDr. Petr Kaňovský, CSc., FEAN

Neurologická klinika LF UP a FN Olomouc

Jean-Martin Charcot (1825–1893) byl prvním profesorem neurologie na světě, ještě předtím se ale stal na Sorbonně profesorem patologie. Jako první zavedl vědecký přístup ke klinické diagnostice nervových onemocnění. Charcotovi je připisován popis roztroušené sklerózy mozkomíšní, amyotrofické laterální sklerózy a hereditární neuropatie, méně je však známa řada priorit, které popsal ve vnitřním lékařství. V závěru své medicínské kariéry se však věnoval především hysterii, kterou – v duchu doby – považoval na somatickou, nikoliv psychickou poruchu. Eponymních názvů Charcotových příznaků a nemocí je nespočet. Charcot si nepochybně zaslouží označení „otec moderní neurologie“.

Jean-Martin Charcot (obrázek 1) se narodil v roce 29. 11. 1825 v číslu 1, rue Faubourg – Poissonnière v Paříži v rodině výrobce kočárů jako nejstarší ze čtyř bratrů. O matku přišel ve věku 13 let a značnou část jeho domácí výchovy zajišťoval dědeček z otcovy strany, taktéž Jean-Martin. Středoškolské vzdělání nabyl na Collège Bourbon a v internátním lyceu Saint Louis, kde byl v roce 1843 promován bakalářem svobodných umění. Za další rok studia získal titul bakaláře přírodních věd, další dva roky strávil v přípravce a externátu a v letech 1846–1847 studoval na Sorbonně medicínu. Stážoval v nemocnicích Necker, Charité a Saint-Louis. V roce 1848 byl (napodruhé, jako pátý z devatenácti uchazečů) přijat jako intern pařížských městských nemocnic (Hôpitaux de Paris). Jako intern potom pracoval v nemocnicích Bon Secours, Pitié a Charité (Gomez et al., 2013; Goetz, 2017).

Z klinických učitelů, jako byli Pierre Piorry (vynálezce plesimetrie) nebo Pierre Rayer (objevitel vozňivky), měl na Charcota patrně největší vliv Claude Bernard, pod kterým pracoval v Charité (Broussolle et al., 2012).

Charcot promoval v roce 1854 a stal se sekundářem u Pierra Piorry. S Rayerovou přímluvou se stal domácím lékařem v rodině bankéře Foulda, což mu umožnilo získávat postupně

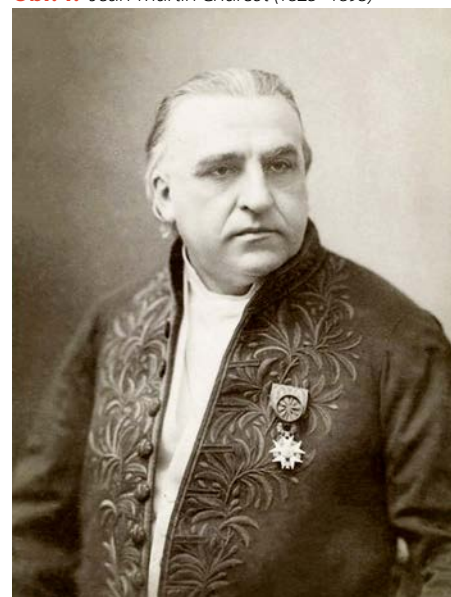
klientelu a otevřít si privátní praxi v číslu 6, cité Trevis. V roce 1856 prošel úspěšně konkurzem na místo domácího lékaře pařížských nemocnic a byl přidělen do nemocnice La Salpêtrière (kterou potom neopustil dalších 35 let, obrázek 2).

Již jako mladý lékař bohatě publikoval a stal se i veřejně známým, patrně proto byl v roce 1858 jmenován osobním lékařem císaře Napoleona III, za tuto službu byl později jmenován rytířem Čestné legie. V roce 1858 také ohlásil přednášky – přednášel patologii v Pitié a École pratique a posléze také na lékařské fakultě Sorbonny. V roce 1860 zde byl jmenován „maître de conférences“ v patologii, tedy do nejvyššího učitelského ranku; nebyl však zatím titulárním profesorem. V roce 1861 byli společně s Vulpianem jmenováni přednosty dvou všeobecných oddělení v Salpêtrière. „Oddělení“, za které Charcot odpovídal, mělo 500 lůžek (Thorburn, 1967; Kumar et al., 2011; Broussolle et al., 2012).

V roce 1864, ve věku 39 let, se oženil s bohatou vdovou, matkou malé dcery, která byla o deset let mladší než Charcot. Augustine–Victoire Durvis, rozená Laurent, byla vnučkou a dědičkou majitele oděvního závodu Paula Laurent-Richarda, který byl osobním krejčím císaře Ludvíka Filipa; celý život zároveň provo-

zoval dva ateliéry užitého umění. Tento sňatek Charcota navždy vyvázal ze závislosti na nemocničních nebo univerzitních gázích. Nastěhoval se do manželčina domu v 9. arrondissementu, čtvrti vysoké buržoazie, v Chaussée de Antin 9 na rue Laffitte, později si s manželkou pořídili dům („hotel particulier“) Hotel Varangeville na bulváru Saint Germain (obrázek 2). Z manželství se narodily dvě děti, v roce 1865 dcera Jeanne a v roce 1867 syn Jean-Baptiste Charcot. Jeanne se provdala do Skotska a vedla běžný manželský

Obr. 1. Jean-Martin Charcot (1825–1893)

KORESPONDENČNÍ ADRESA AUTORA:

prof. MUDr. Petr Kaňovský, CSc., FEAN

Neurologická klinika LF UP a FN, I. P. Pavlova 6, 775 20 Olomouc

Cit. zkr: Neurol. praxi 2017; 18(6): 432–435

život. Dědičná mimořádnost se v Charcotově rodině projevila nepochybně v osobě Jeana-Baptista. Na otcovo přání sice vystudoval medicínu, nicméně dal přednost sportovní a námořnické kariéře. Byl mistrem Francie v rugby a držitelem dvou zlatých olympijských medailí v jachtařských disciplínách na hrách v roce 1900. Ještě v době, kdy pracoval jako intern v pařížských nemocnicích, uskutečnil řadu odvážných plaveb, především do Antarktidy, kde zmapoval Wendellův ostrov. Zde také výprava přezimovala a Jean-Baptiste záliv, kde jeho loď Pourquoui-Pas přečkala antarktickou zimu, nazval po svém otci Port Charcot. Za první světové války Jean-Baptiste nejprve přijal nabídku britské admirality a velel pokusnému stíhači ponorek, později ve francouzském loďstvu velel fregatě, vysloužil si válečný kříž a stužku Čestné legie (Thorburn 1967). I po válce na moři zůstal, stal se z něj – vedle Cousteaua – patrně nejslavnější francouzský oceánograf a polární badatel. V roce 1936 zahynul ve vlnách Atlantiku poté, co jeho čtvrtá Porquoui-Pas za plavby z Reykjavíku do St. Malo ztroskotala v náhlé prudké bouři na útesech poblíž islandského Alftanes; podle svědectví jediného přeživšího námořníka „zůstal doktor Charcot spolu s kapitánem a kormidelníkem v nejskvělejší námořnické tradici na palubě do poslední chvíle své lodi“ (obrázek 3).

Jen-Martin Charcot na svém oddělení v Salpêtriére zaváděl nové metody: oftalmoskopii, laryngoskopii, primitivní metody elektrofyziologické diagnostiky a elektroterapeutickou laboratoř. Zavedl kinezioterapii a hydroterapii. Společně s Albertem Londem zahájil v roce 1880 éru foto a videozáznamů neurologických případů, kdy metodou chronofotografie dokumentovali neurologické příznaky, zejména poruchy motoriky a abnormální pohyby. Věnoval se neurologii v plné šíři, stejně intenzivně se však věnoval i patologické anatomii. Profesorem patologické anatomie na Sorbonně byl totiž jmenován již v roce 1872. V roce 1874 byl jmenován členem Académie de Médecine, v roce 1878 byl jmenován čestným členem British Medical Association, k velké nelibosti Johna Russella Reynoldse (Silvester 2009).

Ve své době Charcot nejvíce proslul díky dvěma událostem:

1. V roce 1868 zahájil své slavné „Leçons à la Salpêtriére“, kde v pátek vždy přednášel a následující středu večer demonstroval odpřednášené.

Obr. 2. Zahradní průčelí Charcotova domu L'Hotel Varangeville, číslo 217 na bulváru St. Germain v Paříži (dnes Maison de l'Amerique Latine)

Obr. 3. Nemocnice Salpêtriére kolem roku 1890

Tyto přednášky a demonstrace byly nesmírně populární a obrovsky navštěvované, na místa ve velké posluchárně Salpêtriére se stály fronty již od rána.

2. V roce 1888 začal společně s Pierrem Mariem a fotografem Albertem Londem vydávat časopis „Nouvelle Iconographie de la Salpêtriére“, ve kterém chtěli pomocí fotografií dokumentovat typické a zajímavé klinické případy; časopis nakonec vycházel až do roku 1910.

Neurologická stolice byla zřízena v Salpêtriére v roce 1882 a Charcot byl jmenován prvním profesorem neurologie na Sorbonně i na celém světě. To již bylo v době, kdy hodně cestoval po lékařských konferencích (Londýn, Manchester, Madrid, Řím, Moskva, Petrohrad) a všeobecný respekt pozvolna přerůstal až v nekritický obdiv. Charcotův vzhlas šířili i mnozí z jeho žáků, ke kterým patřili

Pierre Marie, Gilles de la Tourette, Joseph Babinski, Henri Parinaud, Valentin Magnan, Benjamin Ball, Alfred Binet, Edouard Brissaud, Eugen Bleuler, Bernard Sachs, a v letech 1885–1886 i mladý Sigmund Freud. Freudův vztah k Charcotovi zůstal v rovině úcty a obdivu do konce Freudovy kariéry. Reprodukce slavného Brouilletova obrazu „Une leçon clinique à la Salpêtriére“ z roku 1887 (obrázek 4) visela nad psychoanalytickým lehátkem ve Freudově ordinaci jak ve Vídni, tak i v Londýně až do konce Freudova života; londýnskou instalaci lze ve Freudově muzeu vidět dodnes. Originál, původně umístěný v Salle de Garde nemocnice Pitié-Salpêtriére (Jean-Michel Gracies, osobní sdělení) dnes visí v pařížském Musée de l'Histoire de la Médecine. Většina výše jmenovaných Charcotových žáků (spolu s dalšími lékaři i laiky) je

Obr. 4. Jean-Baptiste Charcot (1867–1936) na palubě lodi Pourquoi-Pas během poslední plavby do Grónska v červenci 1936 krmí palubního maskota, racka Ritu. Dva měsíce poté, 15. září 1936, Pourquoi-Pas u Islandu ztroskotala

Obr. 5. André Brouillet (1857–1914) Une leçon clinique à la Salpêtrière, olej na plátně 1887

zde zpodobněna, jak přihlíží Charcotově demonstraci hysterického oblouku jeho dlouholeté pacientky Blanche Wittmann, např. Joseph Babinski jí poskytuje oporu (Germiniani, 2013).

Charcot pravidelně privátně konzultoval. Ordinoval doma ve St. Germain ve vlastní pracovně. Pacient byl nejprve vyšetřen Charcotovým privátním asistentem, který připravil klinický závěr, a teprve s tímto záznamem byl „představen“ Charcotovi. Po konzultaci se pacient vracel k asistentovi, kde zaplatil honorář. Podle Guillaína činil Charcotův honorář 40 franků, ekvivalent dvoutýdenního výdělku běžného pařížského obchodníka (Giullain, 1955).

Od poloviny osmdesátých let je již Charcot národní i světovou celebritou, čtvrtéční salóny, pořádané jeho ženou v Hotel Varangeville jsou navštěvovány slavnými byznysmeny, umělci i politiky třetí republiky; k pravidelným návštěvníkům patřili bratři Goncourtové, Alphonse Daudet, Stéphane Mallarmé, Guy de Maupassant, Anatole France, Jules Renard, Pierre Roche, Jules Dalou, Émile Zola a mnozí další.

Posledních několik let svého aktivního života věnoval bádání v oblasti psychologie, ke které ho přivedl jeho dominantní zájem o jím vytvořený koncept hysterie (Bogousslavsky et al., 2009; Walusinski, 2014). Snažil se o dokončení

svých sebraných spisů, které nakonec vyšly v letech 1888 a 1889. V roce 1893 přijal jmenování vědeckým redaktorem Revue Neurologique, kterou založil Pierre Marie.

Charcot, který již několik let trpěl koronárním syndromem, navštívil v létě 1893 na pozvání svých bývalých studentů oblast pohoří Morvan. 16. srpna 1893 při cestě do Vézelay utrpěl infarkt a zemřel na plicní edém v hostinci na břehu jezera Settons. Pohřben byl s národními poctami 19. srpna 1893 na hřbitově Montmartre.

Charcotovy zájmy v medicíně lze rozdělit do tří oblastí, z nichž ve dvou byl jednoznačně úspěšný. V oblasti interní medicíny popsal chronický revmatismus, tachykardii při hypertyreoidismu, bolestivou intermitentní klaudikaci při CHOCHDK a sestavil komplexní klinický obraz jaterní cirhózy. V svém dominantním oboru, klinické neurologii, popsal (s Vulpianem) roztroušenou sklerózu mozkomíšní (Charcot et Vulpian, 1862; Charcot, 1868), amyotrofickou laterální sklerózu (Charcot et Joffroy, 1869; Charcot, 1874), odhalil mozečkový původ ataxie končetin (Charcot et Turner, 1852). Spolu s Mariem popsal dědičnou polyneuropatii, dnes nazývanou hereditární senzomotorická neuropatie (Charcot et Marie, 1886). V neposlední řadě navrhl pojmenovat paralysis agitans Parkinsonovým jménem (Charcot et Vulpian, 1862; Charcot, 1879; Goetz, 2011).

Třetím a největším, celoživotním a vášnivým zájmem však byla hysterie. Vytvořil její koncept, etabloval tento koncept do nozologického systému nemocí nervové soustavy, pokusil se vědecky vysvětlit patofyziologii hysterie. Především však zkoumal možnosti její léčby. Zaváděl sugesci a hypnózu jako neúčinnější léčebný prostředek hysterie. Zároveň však hlásal, že sugescie a hypnóza dokáží hysterický „záchvat“ nebo „stav“ spolehlivě vyvolat. V průběhu osmdesátých let se středeční večerní demonstrace v Salpêtrière změnily v podstatě ve veřejné divadlo, kde byli pacienti, trpící některou z „hysterických“ poruch, používáni jako zábavné subjekty (Koehler, 2001; Bogousslavsky et al., 2009; Walusinski, 2014). Řada autorů dodnes vnímá tento aspekt Charcotovy osobnosti velmi negativně. Pozornost se soustředila zejména na poměrně známý případ mladé ženy, která často k Charcotovým demonstracím sloužila. Jednalo se o osmnáctiletou švadlenu Augustine Gleizes, která trpěla neurologickými poruchami, jejichž původ Charcot označil za hysterický. Jednalo se o unilaterální ptózu, dystonii

akra levé končetiny a záchvaty podobné epileptickým. Příběh Augustine byl tak neobvyklý, že zaujal nejenom medicínskou, ale i laickou veřejnost a umělce (Wijdicks, 2014). V roce 2012 natočila Alice Winocour o celé této story podle vlastního scénáře film. Snímek vyvolal u francouzských a frankofonních neurologů bouřlivou odezvu, jejíž obsah lze stručně shrnout do sloganu „Nesahejte nám na Charcota!“ a nádherně demonstroval trvající hlubokou úctu, kterou francouzská neurologie ke svému zakladateli a ikoně chová (Walusinski et al., 2013).

Eponym je v Charcotově případě patrně nejvíce ze všech neurologických „klasiků“. Zde je jejich přehled:

Charcotova nemoc (amyotrofická laterální skleróza)

Charcot-Marie-Toothova nemoc (hereditární senzomotorická neuropatie)

Charcotova triáda u roztroušené sklerózy (nystagmus, intenzívní třes a dysartrie)

Charcotův kloub (neuropatická arthropatie, nejčastěji diabetická).

Charcotův-Wilbrandův syndrom (jeden z typů zrakové agnózie)

Charcotova horečka (intermitentní bolest, horečka a žloutenka u hepatálního selhání)

Charcotova tridáda u akutní cholangitidy (bolest v jaterním kvadrantu, žloutenka a horečka)

Charcot–Gombaultova nekróza, “biliární infarkt” při onemocnění žlučníku

Charcot-Leydenovy sérové krystaly u alergických onemocnění.

Charcotova hemoragická artérie (arteria lenticulostriata)

Jen-Martin Charcot byl nepochybně jedním z největších – ne-li největším – neurologem všech dob. Jako všechny velké osobnosti budil nejenom obdiv a úctu, ale také nenávisť, závist a nechuť, vše v různých směsích a koncentracích. Nepochybně však položil vědecké základy našeho oboru, postuloval základní diagnostická paradigmatata a dokonce – v dobách neurologického terapeutického nihilizmu – navrhl účinnou léčbu, jako například podávání atropinu pacientům trpícím Parkinsonovou nemocí. Bereme-li jeho fascinaci hysterií jako projev „době poplatného“ myšlení, nelze najít nic, co by bránilo označení Jeana-Martina Charcota za „otce neurologie“.

LITERATURA

1. Bogousslavsky J, Walusinski O, Veyrunes D. Crime, hysteria and Belle Époque hypnotism: the path traced by Jean-Martin Charcot and Gilles de la Tourette. *Eur Neurol* 2009; 62: 193–199.
2. Broussolle E, Poirier J, Clarac F, Barbara JG. Fugues and institutions of the neurological sciences in Paris from 1800 to 1950. Part III: Neurology. *Revue Neurologique* 2012; 168: 301–320.
3. Germiniani FMB, Mora A, Munhoz P, Teive H. Where is Gilles? Or, the little mistake in a copy of Brouillet's painting A clinical lesson at the Salpêtrière. *Arq Neuropsiquiatr* 2013; 71: 327–329.
4. Goetz CG. Charcot: past and present. *Revue Neurologique* 2017; <http://dx.doi.org/10.1016/j.neurol.2017.04.004>.
5. Goetz CG. The history of Parkinson's disease: early clinical descriptions and neurological therapies. *Cold Spring Harbor Persp Med* 2011; 1: a008862.
6. Gomez MM, Engelhardt E. Jean-Martin Charcot, father of modern neurology: an hommage 120 years after his death. *Arq Neuropsiquiatr* 2013; 71: 815–817.
7. Guillaumin G. J.M. Charcot. Sa vie – son oeuvre. Masson, Paris 1955: 30–32.
8. Charcot JM. De la sclérose laterale amyotrophique. *Prog Med* 1874; 2: 325–327.
9. Charcot JM. Histologie de la sclérose en plaques. *Gaz Hop* 1868; 41: 554–566.
10. Charcot JM. On paralysis agitans (lecture V) In: Lectures on the diseases of the nervous system, trans. Sigerson G. London, New Sydenham Society, 1879: 129–156.
11. Charcot JM, Joffroy A. Deux cas d'atrophie musculaire progressive avec lésions de la substance grise et des faisceaux antéro-latéraux de la moelle épinière. *Arch Physiol Neurol Pathol* 1869; 2: 357–367.
12. Charcot JM, Marie P. Sur une forme particulière d'atrophie musculaire progressive souvent familiale débutant par les pieds et les jambes et atteignant plus tard les mains. *Rev Med* 1886; 6: 97–138.
13. Charcot JM, Turner TE. Exemple de atrophie cérébrale avec atrophie et déformation dans un moitié de corps. *Comp Rend Soc de Biol* 1852; 4: 191.
14. Charcot JM, Vulpian A. De la paralysie agitante: à propos d'un cas tiré de la clinique du professeur Oppolzer. Paris, Masson 1862.
15. Koehler P. About medicine and the arts: Charcot and French literature at the fin-de-siècle. *J Histor Neurosci* 2001; 10: 27–40.
16. Kumar DR, Aslinia F, Yale SH, Mazza JJ. Jean-Martin Charcot: The father of neurology. *Clin Med Res* 2011; 9: 46–49.
17. Silvester A. Jean-Martin Charcot (1825 – 93) and John Hughlings Jackson (1835 – 1911). *Neurology in France and England in the 19th century. J Med Biogr* 2009; 17: 210–213.
18. Thorburn AL. Jean-Martin Charcot, 1825 – 1893: an appreciation. *Br J Vener Dis* 1967; 43: 77–80.
19. Walusinski O. The girls of La Salpêtrière. In: Bogousslavsky J (ed.): Hysteria. The rise of an enigma. *Front Neurol Neurosci* 2014; 35: 65–77.
20. Walusinski O, Poirier J, Déchy H. 'Augustine' dramatic film directed by Alice Winocour with Vincent Lindon (Charcot), Stéphanie Sokolinski (Augustine), Chiara Mastroianni (Mme Charcot) and Olivier Rabourdin (Bourneville). *Eur Neurol* 2013; 69: 226–228.
21. Wijdicks EFM. The neurologist in film: from Sacks to Charcot. *Lancet Neurol* 2014; 13: 33.